

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.7.3.9>

NAUKOWE OPRAWOWANIE PROBLEMU DOCHODZENIA W SPRAWIE WYKROCZEŃ KARNYCH ZWIĄZANYCH Z ZANIECZYSZCZENIEM WÓD (PRZEGLĄD DYSERTACJI)

Olha Halytska

studentka Instytutu Naukowo-Badawczego Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID: 0000-0001-5956-2532

e-mail: OlhaHalytska@ukr.net

Adnotacja. Udowodniono znaczenie interdyscyplinarnego podejścia do poprawy metodologii dochodzenia w sprawie wykroczeń karnych związanych z zanieczyszczeniem wód, w którym podstawą naukową tej działalności są: 1) badania prowadzone przez nauki inne niż prawnicze, w szczególności przyrodnicze, przyrodniczo-techniczne, humanitarne itp., których osiągnięcia są zintegrowane z kryminalistyką w zależności od potrzeb praktyki egzekwowania prawa w tym zakresie; 2) badania zrealizowane przez nauki prawne, które dzielą się na: a) nauki prawne cyklu kryminalnego: prawo karne, kryminologia, postępowanie karne, ekspertologia sądowa, kryminalistyka, itp.; b) nauki prawne cyklu niekryminalnego: prawo ochrony środowiska, prawo zasobów naturalnych, prawo wodne, prawo morskie, itp. Przedstawiono charakterystykę podstawowych przepisów najbardziej istotnych dla tej pracy dysertacji, wykonanych w ramach nauk cyklu kryminalnego. Zaznaczono, że istniejące obecnie metody dochodzenia w sprawach karnych w tym zakresie nie mogą być traktowane jako odpowiadające potrzebom praktyki przeciwdziałania badanym czynom, co warunkuje ich dalsze badania naukowe. Udowodniono, że zaangażowanie nauk prawnych w proces poprawy ustawodawstwa w dziedzinie ochrony środowiska i zwiększenie odpowiedzialności prawnej za wykroczenia jest kluczem do pomyślnego przeprowadzenia reform, które dziś mają miejsce na Ukrainie.

Słowa kluczowe: nauka kryminalistyczna, dochodzenie w sprawie przestępstw środowiskowych, zanieczyszczenie wód, podejście międzydyscyplinarne.

SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM OF INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO POLLUTION OF WATER FACILITIES (REVIEW DISSERTATION RESEARCH)

Olha Halytska

Applicant

Research Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-5956-2532

e-mail: OlhaHalytska@ukr.net

Abstract. The importance of an interdisciplinary approach to improve the methodology of investigation of criminal offenses related to water pollution, in which the scientific basis of this activity is: 1) research conducted by non-legal sciences, including natural, technical, humanities, etc., achievements which are integrated by criminology depending on the needs of law enforcement practice in this area; 2) research carried out by legal sciences, which are divided into: a) legal sciences of the criminal cycle: criminal law, criminology, criminal procedure, forensic expertise, criminology, etc.; b) legal sciences of the non-criminal cycle: environmental law, natural resource law, water law, maritime law, etc. The main provisions of the most significant for this work dissertations performed within the sciences of the criminal cycle are described. It is emphasized that the existing methods of investigation of criminal offenses in this area cannot be considered as meeting the needs of the practice of counteracting the investigated acts, which determines their further scientific research. It is proved that the involvement of legal science in the process of improving the legislation in the field of environmental protection and strengthening the legal responsibility for offenses is the key to successful reforms that are taking place in Ukraine today.

Key words: forensic science, investigation of environmental criminal offenses, pollution of water bodies, interdisciplinary approach.

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАБРУДНЕННЯМ ВОДНИХ ОБ'ЄКТІВ (ОГЛЯД ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Ольга Галицька

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-5956-2532

e-mail: OlhaHalytska@ukr.net

Анотація. У статті доведено значення міждисциплінарного підходу для удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів, за якого науковим підґрунтям цієї діяльності є дослідження, здійснені неюридичними науками, зокрема природничими,

природно-технічними, гуманітарними, досягнення яких інтегруються криміналістикою залежно від потреб практики правоохоронної діяльності у цій сфері; дослідження, здійснені юридичними науками, які поділяються на юридичні науки кримінального циклу (кримінальне право, кримінологія, кримінальний процес, судова експертологія, криміналістика тощо); юридичні науки некримінального циклу (екологічне право, природноресурсове право, водне право, морське право тощо). Охарактеризовано основні положення найбільш значущих для цієї роботи дисертацій, виконаних у рамках наук кримінального циклу. Наголошено на тому, що наявні методики розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері не можуть розглядатись як такі, що відповідають потребам практики протидії досліджуваним діянням, що обумовлює їх подальші наукові розвідки. Доведено, що залучення юридичної науки до процесу удосконалення законодавства у природоохоронній сфері та посилення юридичної відповідальності за правопорушення – це запорука успішного проведення реформ, які сьогодні відбуваються в Україні.

Ключові слова: криміналістична наука, розслідування екологічних кримінальних правопорушень, забруднення водних об'єктів, міждисциплінарний підхід.

Вступ. Загальне погіршення екологічної ситуації у світі загалом та в Україні зокрема свідчить про загострення екологічної кризи, яка певною мірою посилюється правопорушеннями в екологічній сфері. До пріоритетних напрямів державної політики України, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Пріоритети екологічної політики Верховної Ради України на наступні п'ять років» від 14 січня 2020 року, віднесено забезпечення раціонального та ефективного природокористування та збільшення відповідальності за порушення законодавства у цій сфері. Нині внесена низка змін у водну політику, зокрема прийнято зміни до Водного кодексу України, спрямовані на реалізацію принципів Водної рамкової директиви ЄС, сформовано інструментарій для підготовки планів управління річковими басейнами. Однак, як зазначається у вищезазначеній Постанові, цього замало. Також наголошується на необхідності посилення відповідальності за порушення природоохоронних норм. У 2019 році було прийнято Закон України «Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року», в якому до стратегічних цілей віднесено «забезпечення практичної реалізації результатів сучасних та фундаментальних екологічних досліджень та безперервної взаємодії між науковцями та державними органами, а також врахування рекомендацій наукових установ під час прийняття управлінських рішень та підготовки проєктів нормативно-правових актів» (Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, 2019).

Основна частина. Свідченням актуалізації проблеми захисту довкілля, усіх об'єктів природи, зокрема водних, є зростаюча кількість наукових публікацій з цієї теми.

Мета статті полягає в аналізі дисертаційних робіт, присвячених проблемі розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів.

Результати. Необхідно звернути увагу на той факт, що кримінальна відповідальність за забруднення водних об'єктів була запроваджена у кримінальне законодавство лише у 1960 році, тому відлік дисертаційних розробок із проблематики розслідування цих кримінальних правопорушень починається саме з цього часу.

Наголошуємо на тому, що під час удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів, за необхідності слід базуватись на міждисциплінарному підході, на чому наголошує Ю.М. Черноус, оскільки «протидія злочинності потребує використання широкого кола джерел доказової інформації та постановки нових завдань перед криміналістикою, яка, використовуючи останні досягнення природничих і технічних наук, пристосовує їх до виконання окремих завдань розслідування злочинів, трансформуює їх у криміналістичну практику» (Черноус, 2017: 65).

Міждисциплінарні дослідження – це постановка та рішення наукових завдань, що лежать на перетині предметних полів різних дисциплін, це «інтеграція наукових знань і взаємодія наукових дисциплін» (Пунченко, 2014: 31). Міждисциплінарні дослідження ототожнюються з комплексними дослідженнями, в ході яких певний сегмент реальності одночасно вивчається різними науками в межах традиційних для них предметних полів і методів дослідження. На відміну від комплексних досліджень, заснованих на принципі дисциплінарної кооперації, як зазначає Л.П. Киященко, міждисциплінарні дослідження базуються на принципі синергії (Киященко, 2002: 360), що передбачає вивчення «зв'язків між елементами структури (підсистемами), утвореними у відкритих системах (фізико-хімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у нерівномірних умовах» (Орлов та ін., 2014: 76). Зазначається, що «синергетичний підхід дає можливість досліджувати злочинну діяльність, проблеми криміналістичного забезпечення кримінального провадження не просто з позиції багатоаспектності об'єкта дослідження, а з позиції узгодженого міждисциплінарного підходу» (Берназ, 2015: 50–51), а також передбачає під час вивчення складних системних утворень дослідження сутності не складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а насамперед характеру системних зв'язків між цими елементами (Орлов та ін., 2014: 76). На думку П.В. Берназа, «окремі завдання синергетичного підходу стоять перед методикою розслідування окремих видів злочинів як синтезуючого розділу криміналістики, в якому зосереджені усі здобутки криміналістики відповідно до окремих видів злочинів» (Берназ, 2015: 51).

Науковим підґрунтям розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів діяльності, є дослідження, здійснені неюридичними науками, зокрема природничими, природно-технічними, гуманітарними, досягнення яких інтегруються криміналістикою залежно від потреб практики

правоохоронної діяльності у цій сфері; дослідження, здійснені юридичними науками, які поділяються на юридичні науки кримінального циклу (кримінальне право, криминологія, кримінальний процес, судова експертологія, криміналістика тощо); юридичні науки некримінального циклу (екологічне право, природноресурсове право, водне право, морське право тощо).

Розглянемо основні положення дисертаційних робіт, найбільш значущих для проблематики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів, реалізованих у рамках криміналістичної науки.

У 2003 році у Харкові С.О. Книженко оприлюднив результати дисертаційного дослідження з теми «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів». У ній, зокрема, було розроблено криміналістичну класифікацію екологічних злочинів та виокремлено їх чотири групи, такі як злочини у сфері екологічної безпеки; злочини у сфері використання природних ресурсів; злочини, пов'язані з господарською діяльністю, результати якої спричинили екологічну шкоду; злочини у сфері службової діяльності, що спричинила екологічну шкоду. Автор також надав криміналістичну характеристику екологічних злочинів, визначивши їх як «систему відомостей, одержаних у результаті узагальнення слідчої і судової практики про ознаки екологічних злочинів, способи, обстановку, предмет злочинного посягання та особистість суб'єкта, наслідки (сліди, шкоду), що має значення для розслідування зазначених злочинів». Науковець розглянув питання типових слідчих ситуацій під час розслідування екологічних злочинів, що виникають на початковому етапі розслідування, та поділив їх на групи; специфіку слідів та слідоутворення під час скоєння екологічних злочинів; проблеми проведення окремих слідчих дій, зокрема огляду місця події; документальні джерела інформації про обставини екологічних злочинів; взаємодію слідчого з державними органами охорони навколишнього природного середовища (Книженко, 2003: 5–7).

Є.В. Осипова, розглядаючи теоретичні й практичні проблеми розслідування екологічних злочинів, вперше запропонувала методику використання «уявного ситуаційного моделювання» як одного з найбільш перспективних шляхів оптимізації розслідування досліджуваної категорії злочинів. Науковець також розглядає проблему транснаціональних екологічних злочинів, зокрема формулює їх поняття, визначає проблеми їх розслідування, описує елементи їх криміналістичної характеристики, також проаналізовано практику розслідування екологічних правопорушень в інших країнах (Осипова, 2005: 9).

Комплексному дослідженню процесу виявлення, збирання та використання криміналістично значущої інформації у розкритті та розслідуванні екологічних злочинів присвячена робота В.А. Попова. Її положення спрямовані на поглиблення, збагачення й конкретизацію методики розслідування екологічних злочинів з урахуванням особливостей кримінально-правової та криміналістичної характеристики цієї категорії злочинів. У процесі дослідження проаналізовано та класифіковано типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів зазначеної категорії, розроблено тактичні рекомендації з виявлення й збирання криміналістично значущої інформації під час огляду місця події (Попов, 2005: 7).

Розгляду особливостей розслідування порушення правил охорони навколишнього середовища під час виробництва робіт присвячена дисертація О.О. Яковлевої, у якій, зокрема, визначено зміст та особливості елементів криміналістичної характеристики цього виду злочину, розглянуто й класифіковано способи їх здійснення, специфіку формування слідчих ситуацій і висунення типових слідчих версій, заснованих на особливостях зміни слідчих ситуацій цього виду злочину. Запропонована найбільш, на думку дослідника, оптимальна система слідчих дій на початковому етапі розслідування цих злочинів, тактичні та психологічні особливості їх провадження (Яковлева, 2005: 10).

Ю.М. Туровець у своїй роботі зосередив увагу на початковому етапі розслідування злочинів проти довкілля, визначенні типових слідчих ситуацій, висуненні версій, плануванні початкового етапу розслідування, а також на характеристиці слідчих дій на початковому етапі розслідування цієї категорії злочинів. Зокрема, автором виокремлено такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування цих злочинів залежно від ситуації: коли порушника встановлено; коли порушника не встановлено; коли джерело забруднення навколишнього природного середовища встановлено; коли джерело забруднення навколишнього природного середовища не встановлено (Туровець, 2012).

Одним із перших досліджень щодо розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням водних об'єктів, є дисертація Л.А. Іванової, у якій здійснено аналіз теоретичних і практичних проблем методики розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням вод і атмосфери, скоєних у сфері господарської діяльності, а також надано їх групову криміналістичну характеристику. Значну увагу у роботі приділено класифікації способів здійснення забруднень вод і атмосфери, проведено їх аналіз. Також виявлено та вивчено такі найважливіші елементи криміналістичної характеристики злочинів зазначеної категорії, як обстановка, механізм, мотиви скоєння злочину, особливості суб'єкта злочину, механізм слідоутворення, предмет злочинного посягання, злочинні наслідки, досліджено закономірності ймовірнісних зв'язків між ними. Виділено найбільш типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування, й розроблено найбільш оптимальні для їх вирішення системи слідчих дій. Автором запропоновано перелік типових слідчих версій і практичні рекомендації щодо підвищення ефективності розслідування цих злочинів (Іванова, 2003: 9).

Значну увагу дослідники приділяють питанням екологічної експертизи. На окрему увагу заслуговує В.І. Андрійцев, який ще у 1984 році у кандидатській дисертації здійснив системний аналіз екологічної експертизи проєктів як важливого компоненту державно-правового механізму управління якістю навколишнього

середовища та як засобу попередження можливих негативних впливів її об'єктів на середовище існування людини й на саму людину (Андрейцев, 1984). У подальшому науковець продовжив дослідження теоретичних проблем правового забезпечення ефективності екологічної експертизи, результатом чого стала його докторська дисертація (Андрейцев, 1992), у якій проведено ґрунтовний аналіз екологічної експертизи, як реального механізму забезпечення екологічної безпеки, а також теоретично обґрунтовано зміст та структуру проекту Закону України «Про екологічну експертизу», який було підготовлено та прийнято Верховною Радою України у 1995 році.

Проблеми підготовки, призначення й проведення спеціальних досліджень, що дають змогу визначити роль та значення отриманих результатів у діяльності з розкриття та розслідування екологічних злочинів, розглянуто у дисертації С.А. Рузметова. На основі виявлених автором закономірностей між злочинними порушеннями правил охорони навколишнього середовища й методикою призначення та здійснення спеціальних досліджень запропоновано алгоритми дії слідчого, спеціаліста та експерта під час розслідування цих злочинів. Автором запропоновано оригінальні визначення поняття, змісту, видів, цілей, завдань і принципів судово-екологічної експертизи та їх сучасних можливостей, систематизовано питання, які вирішуються експертами під час здійснення судово-екологічної експертизи на початковому етапі розслідування, визначено роль провідного експерта у проведенні комплексної судово-екологічної експертизи. Значну увагу дослідник приділив проблемам експерта-еколога з іншими суб'єктами діяльності щодо виявлення та розкриття злочинів (Рузметов, 2003: 10–11).

Нині питання загальнотеоретичних засад екологічної експертизи, її об'єктів і суб'єктів, порядку здійснення державної екологічної експертизи та громадської екологічної експертизи, порядку здійснення спеціальних екологічних експертиз тощо перебувають у полі зору багатьох дослідників. Зокрема, Е.В. Позняк у 2005 році проаналізував у рамках дисертаційного дослідження питання здійснення громадської екологічної експертизи (Позняк, 2005). Значна увага приділяється алгоритмізації дій учасників кримінального провадження. Наприклад, А.А. Барцицька розробила класифікацію криміналістичних технологій на слідчу технологію та експертну технологію, остання з яких є похідною від першої, в основу якої покладено сферу криміналістичної діяльності. Слідчу технологію автор поділяє «за характером слідчої діяльності на технологію застосування техніко-криміналістичних засобів, технологію слідчих дій, технологію розслідування злочинів». Наголошується на взаємозв'язку слідчої та експертної технологій, які у сукупності «утворюють єдиний технологічний процес із підготовки, призначення, проведення судової експертизи, оцінки та використання даних висновку експерта» (Барцицька, 2011: 3–4, 15). О.М. Моїсєєв у докторській дисертації, захищеній у 2011 році, зосередив увагу на питаннях алгоритмізації експертних досліджень, організаційних, науково-методичних, інформаційних аспектах формування експертних технологій (Моїсєєв, 2011).

У 2019 році А.С. Євстігнєєв захистив докторську дисертацію з питань екологічної експертизи, у якій здійснив дослідження правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні, проаналізував еволюцію наукових досліджень проблем правового забезпечення екологічної безпеки під час здійснення спеціального природокористування. Науковець визначив склад правовідносин екологічної безпеки під час набуття й реалізації права спеціального природокористування, який включає суб'єктів, якими слід визнати відповідного заявника та природокористувача (фізичну або юридичну особу), осіб, які уповноважені застосовувати визначені засоби забезпечення екологічної безпеки в межах таких відносин на стадії видачі дозвільних документів та під час здійснення природокористування на їх підставі; фізичних осіб, право яких на екологічну безпеку може бути порушено під час здійснення такого природокористування; об'єкти, такі як довкілля щодо властивостей, що можуть бути небезпечними для життя й здоров'я людини; екологічна безпека як об'єктивна категорія (стан довкілля); життя й здоров'я людини; зміст (права й обов'язки суб'єктів); підстави виникнення, зміни та припинення (екологічний ризик та інші юридичні факти та юридичні склади). Проаналізовано особливості правових засобів забезпечення екологічної безпеки під час здійснення спеціального надро-, земле- та водокористування, виявлено їх проблеми та визначено основні напрями їх усунення (Євстігнєєв, 2019: 3–4).

Однією з перших криміналістичних характеристик екологічних кримінальних правопорушень, а саме розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із забрудненням вод і повітря, є дисертація Л.А. Іванової, у якій здійснено аналіз теоретичних і практичних проблем методики розслідування злочинів, пов'язаних із забрудненням вод і атмосфери, скоєних у сфері господарської діяльності, та надано їх криміналістичну характеристику. Значну увагу у роботі приділено класифікації способів здійснення забруднень вод і атмосфери, проведено їх аналіз. Також виявлено та вивчено найважливіші елементи криміналістичної характеристики злочинів зазначеної категорії, такі як обстановка, механізм, мотиви скоєння злочину, специфіка особистості суб'єкта злочину, механізм слідоутворення, предмет злочинного посягання, злочинні наслідки злочину, досліджено закономірності ймовірнісних зв'язків між ними. Виділено найбільш типові слідчі ситуації, характерні для початкового етапу розслідування, розроблено найбільш оптимальні для їх вирішення системи слідчих дій. Автором запропоновано перелік типових слідчих версій і практичні рекомендації щодо підвищення ефективності розслідування цього виду злочину (Іванова, 2003: 9).

У 2019 році В.К. Барвенком була захищена кандидатська дисертація з теми «Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря». У ній автор, зокрема, розглянув «комплекс теоретичних і практичних питань розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря на основі аналізу сучасного стану злочинних порушень правил охорони вод та забруднення моря в Одеській,

Миколаївській та Херсонській областях». З позицій криміналістичної науки надано дефініцію поняття порушень правил охорони вод і забруднення моря як «сукупності правопорушень стосовно такого екологічного об'єкта, як води (поверхневі, підземні, морські), що призводять до таких їх змін, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. Запропоновано теоретичну концепцію формування та використання криміналістичної характеристики порушень правил охорони вод та ймовірних кореляційних зв'язків між елементами» (Барвенко, 2019: 16–17).

Висновки. Залучення юридичної науки до процесу удосконалення законодавства у природоохоронній сфері та посилення юридичної відповідальності за правопорушення – це запорука успішного проведення реформ, які сьогодні відбуваються в Україні. Наявні методики розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері, у тому числі забруднення водних об'єктів, не можуть розглядатись як такі, що відповідають потребам практики протидії досліджуваним діям. Це обумовлює подальші наукові розвідки задля вдосконалення теоретичних та практичних аспектів розслідування кримінальних правопорушень із забруднення водних та морських ресурсів на засадах міждисциплінарності. Таким чином, можна стверджувати, що подальші наукові розробки проблематики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля загалом та кримінальних правопорушень, які спричиняють забруднення водних об'єктів, зокрема мають базуватись на міждисциплінарному підході, що підвищить рівень розкриття досліджуваної категорії протиправних діянь та поставить на якісно новий рівень збирання доказової бази.

Список використаних джерел:

1. Андрейцев В.И. Правовые вопросы экологической экспертизы проектов : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Киев, 1984. 485 с.
2. Андрейцев В.И. Теоретические проблемы правового обеспечения эффективности экологической экспертизы : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06. Харьков, 1992. 48 с.
3. Барвенко В.К. Початковий етап розслідування порушень правил охорони вод та забруднення моря : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10. Кривий Ріг, 2019. 19 с.
4. Барцицька А.А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеса, 2011. 19 с.
5. Берназ П.В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів. *Південно-український правничий часопис*. 2015. № 4. С. 49–53.
6. Євстігнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2019. 434 с.
7. Иванова Л.А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Екатеринбург, 2003. 196 с.
8. Киященко Л.П. Мифопоэзис научного дискурса. *Философия науки*. 2002. Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. С. 360–361.
9. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2003. 170 с.
10. Моїсєєв О.М. Експертні технології в судово-експертній діяльності: теоретичні засади та практика використання : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2011. 417 с.
11. Орлов Ю.Ю., Джужа О.М., Орлова О.Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 75–90.
12. Осипова Е.В. Теоретические и практические проблемы расследования экологических преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Калининград, 2005. 194 с.
13. Позняк Е.В. Правові аспекти здійснення громадської екологічної експертизи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2005. 19 с.
14. Попов В.А. Раскрытие и расследование экологических преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Москва, 2005. 204 с.
15. Про основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
16. Пунченко О.П. Методологічні новації у сучасному науковому знанні. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2014. № 57. С. 27–37.
17. Рузметов С.А. Использование специальных знаний при расследовании экологических преступлений : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Калининград, 2003. 208 с.
18. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Ірпінь, 2012. 19 с.
19. Черноус Ю.М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1. С. 63–75.
20. Яковлева О.А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования экологических преступлений, связанных с нарушением правил охраны окружающей среды при производстве работ : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Волгоград, 2005. 216 с.

References:

1. Andreitcev V.I. (1984). Pravovye voprosy ekologicheskoi ekspertizy proektov [Legal issues of environmental impact assessment of projects]: dis... kan.iurid. nauk : 12.00.06. Kiev. 485 p. [in Russian].
2. Andreitcev V.I. (1992). Teoreticheskie problemy pravovogo obespecheniia effektivnosti ekologicheskoi ekspertizy [Theoretical problems of legal support for the effectiveness of environmental expertise]: avtoref. dis... d-ra iurid. nauk : 12.00.06. Kharkov. 48 p. [in Russian].
3. Barvenko V.K. (2019). Pochatkovyi etap rozsliduvannia porushen pravyl okhorony vod ta zabrudnennia moria [The initial stage of the investigation of violations of the rules of water protection and marine pollution]: avtoref. dys... kand.. yuryd. nauk : 12.00.10. Kryvyi Rih. 19 p. [in Ukrainian].
4. Bartsytska A.A. (2011). Kryminalistychni tekhnolohii: sutnist ta mistse v systemi kryminalistychnoi nauky [Forensic technologies: the essence and place in the system of forensic science]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Odesa. 19 p. [in Ukrainian].
5. Bernaz P.V. (2015). Innovatsii – osnova kryminalistychnoho zabezpechennia diialnosti z rozsliduvannia zlochyniv [Innovations are the basis of forensic support of crime investigation activities]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. pp. 49–53 [in Ukrainian].
6. Ievstihniev A.S. (2019). Problemy pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky u sferi spetsialnogo pryrodokorystuvannia v Ukraini [Problems of legal provision of ecological safety in the field of special nature management in Ukraine]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.06. Kyiv. 434 p. [in Ukrainian].
7. Ivanova L.A. (2003). Kriminalisticheskaia kharakteristika i pervonachalnyi etap rassledovannia prestuplenii, svyazannykh s zagriaznenniem vod i atmosfery [Forensic characteristics and the initial stage of investigation of crimes related to pollution of water and atmosphere]: dis. ... kand. iurid. Nauk : 12.00.09. Ekaterinburg. 196 p. [in Russian].
8. Kiiashchenko L.P. (2002). Mifopoezis nauchnogo diskursa [Mythopoesis of scientific discourse]. *Filosofii nauki* : sb. tr. Vyp. 8: Sinergetika chelovekomernoï realnosti. Moskva. pp. 360–361 [in Russian].
9. Knyzhenko S.O. (2003). Kryminalistychna kharakterystyka ta osnovni polozhennia rozsliduvannia ekolohichnykh zlochyniv [Forensic characteristics and main provisions of the investigation of environmental crimes]: dys. ... kand.. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv. 170 p. [in Ukrainian].
10. Moiseiev O.M. (2011). Ekspertni tekhnolohii v sudovo-ekspertnii diialnosti: teoretychni zasady ta praktyka vykorystannia [Expert technologies in forensic activity: theoretical principles and practice of use]: dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv. 417 p. [in Ukrainian].
11. Orlov Yu.Iu., Dzhuzha O.M., Orlova O.Iu. (2014). Synerhetyka ta piznannia pravovykh yavlyshch [Synergetics and knowledge of legal phenomena]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnurishnikh sprav*. № 1. pp. 75–90 [in Ukrainian].
12. Osipova E.V. (2005). Teoreticheskie i prakticheskie problemy rassledovannia ekologicheskikh prestuplenii [Theoretical and practical problems of investigating environmental crimes]: dis. ... kand. iurid. nauk : 12.00.09. Kaliningrad. 194 p. [in Russian].
13. Pozniak E.V. (2005). Pravovi aspekty zdiisnennia hromadskoi ekolohichnoi ekspertyzy v Ukraini [Legal aspects of public ecological expertise in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.06. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].
14. Popov V.A. (2005). Raskrytie i rassledovanie ekologicheskikh prestuplenii [Disclosure and investigation of environmental crimes]: dis. ... kand. iurid. nauk : 12.00.09. Moskva. 204 p. [in Russian].
15. Pro osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku [On the basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period up to 2030]: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 roku № 2697-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2019. № 16. St. 70 [in Ukrainian].
16. Puchenko O.P. (2014). Metodolohichni novatsii u suchasnomu naukovomu znanni [Methodological innovations in modern scientific knowledge]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA*. № 57. pp. 27–37 [in Ukrainian].
17. Ruzmetov S.A. (2003). Ispolzovanie spetsialnykh znanii pri rassledovanii ekologicheskikh prestuplenii [Using specialized knowledge in the investigation of environmental crimes]: dis. ... kand. iurid. nauk : 12.00.09. Kalinigrad. 208 p. [in Russian].
18. Turovets Yu.M. (2012). Pochatkovyi etap rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [The initial stage of the investigation of crimes against the environment]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Irpin. 19 p. [in Ukrainian].
19. Chornous Yu.M. (2017). Metodolohichni zasady kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [Methodological principles of forensic support of crime investigation]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1. pp. 63–75 [in Ukrainian].
20. Iakovleva O.A. (2005). Kriminalisticheskaia kharakteristika i pervonachalnyi etap rassledovannia ekologicheskikh prestuplenii, svyazannykh s narusheniem pravil okhrany okruzhaiushchei sredy pri proizvodstve rabot [Forensic characteristics and the initial stage of investigation of environmental crimes related to violation of environmental protection rules during the production of work]: dis. ... kand. iurid. nauk : 12.00.09. Volgograd. 216 p. [in Russian].